

kleermakers was hoger dan die van hun collega's onder oudkleerkopers en kousenmakers. Generatiecontinuïteit (van vader op zoon, van oom op neef etc.) kwam bij kleermakers minder vaak voor.

Leerlingen, gezellen en meesters werkten binnen de kaders van het gildenwezen. De kleermakers hechtten het sterkst aan de corporatieve organisatie; oudkleerkopers en kousenmakers kenden een minder sterke regulering. Bij de kleermakers valt in de loop van de achttiende eeuw een oligarchiseringstendens in de gilden te constateren, die gepaard ging met een stijging van de gemiddelde leeftijd van de gildebestuurders. Tenslotte valt op dat de traditionele patronen in de achttiende eeuw in de kledingssector gingen vervagen. De gilden waren van groot belang geweest in de vroegmoderne tijd, maar vormden geen werkelijk obstakel voor economische groei en ontwikkeling van kapitalisme. Dit geldt vooral bij de oudkleerkopers en de kousenmakers.

Tenslotte kan gewezen worden op een belangwekkend fenomeen. In de zeventiende en achttiende eeuw veranderden de consumptiepatronen in de vrouwenkleding. In de late zeventiende eeuw kwam de jurk als kledingstuk op. Vrouwenkleding werd in de loop van de achttiende eeuw steeds vaker van lichtere stof gemaakt, die aan meer slijtage onderhevig was. Hierdoor werden vaker modewisselingen mogelijk. Daarentegen bleef de mannenkleding vervaardigd worden van zware, slijtvaste stoffen. Als gevolg daarvan was die sector minder onderhevig aan modeverschijnselen. De veranderende vraag naar vrouwenkleding beïnvloedde de kleermakers minder dan de oudkleerkopers en de kousenmakers. De laatste twee branches deden steeds meer een beroep op (de veel goedkopere) vrouwenarbeid.

Deculaer beklemtoont de grote betekenis van de gilden in de vroegmoderne tijd. Hij biedt een rijke bijdrage aan onze kennis over ontwikkelingen in het ambacht aan de vooravond van de industriële revolutie. Hij laat – eens te meer – zien dat zeker in de Zuidelijke Nederlanden de gilden in de kledingsector geen belemmering vormden in de innovatie van het economische leven. Door zijn benadering op microniveau wordt dit stuk verleden opnieuw tot leven gebracht. Al met al een belangwekkende studie.

Jan van der Maas

J.W. Drukker, *De revolutie die in haar eigen staart beet. Hoe de economische geschiedenis onze ideeën over economische groei veranderde* (Utrecht: Lemma, 2003) 347 pp. ISBN 90-5931-141-8

Dit is een heerlijk boek. Het behandelt op uiterst leesbare wijze de ontwikkeling van de economische historiografie en de paradigmaverschuivingen die de afgelopen tijd binnen de economische geschiedschrijving hebben plaatsgevonden. Dat begon natuurlijk al met de *Methodenstreit* aan het eind van de negentiende eeuw, toen de 'neoklassieke' en de 'historische' school elkaar bestreden over de geschiedwetenschappelijke methode. In de jaren 1960 vond de revolutie plaats van de kwantitatieve *New Economic History*, die uiteindelijk leidde tot een institutionele contra-reformatie in de jaren negentig, toen ook de sociale en culturele factoren weer van stal werden gehaald.

Centraal in dit boek staat de opkomst van de cliometrie ofwel de *New Economic History*. Een nieuwe generatie historici begon in de jaren zestig economische modellen toe te passen om allerlei tot dan toe geldige aannames en theorieën te toetsen en te verwerpen. Ze bekommerden zich niet om de onleesbaarheid van het economisch-

theoretisch vakjargon in hun artikelen en ontzagen geen heilige huisjes. De traditionele economische geschiedschrijving waar de middelen van bestaan en de economische voortbrengselen nog in gewone taal werden beschreven en geanalyseerd, moest het ontgelden. De *New Economic History* maakte korte metten met deze aanpak en stelde er harde, econometrische, op kwantitatieve empirische analyse gestoelde en met cijfers en formules onderbouwde geschiedschrijving tegenover. Deze maakte gebruik van het a-historische neoklassieke model, dat de markt als uitgangspunt neemt (waar afstemming plaatsvindt van vraag en aanbod onder invloed van het prijsmechanisme).

Maar het neoklassieke model bleek tekort te schieten en de cultureel-maatschappelijke restcategorie van 'instituties' bleek nodig om aanvullende verklaringen te bieden. Informele en formele instituties duiden allerlei 'vage', moeilijk te kwantificeren zaken aan die een onvermijdelijke rol spelen in de verklaring van economische ontwikkeling. Hierbij kan in eerste instantie gedacht worden aan padafhankelijke ontwikkelingen (*path dependency*) en de hoogte van de transactiekosten (die soms leiden tot marktimperfecties), maar ook aan speltheoretische inzichten zoals het 'verlinkvraagstuk' en het 'klaploperprobleem' (op deze wijze vertaalt de auteur het *prisoners' dilemma* en het *free-rider problem*) die zorgen dat het prijsmechanisme niet werkt, vooral niet bij noodzakelijke collectieve goederen zoals infrastructuur (263). Met name bij de analyse van technologische vernieuwing en het effect daarvan op economische groei bleken de formele en informele instituties een onmisbaar verklaringskader te bieden.

En daarmee beet de cliometrische revolutie in haar eigen staart, want de *new economic history* had bij de aanvang juist geroepen dat het ging om analyse en verklaring van het economisch proces en *niet* om het bestuderen en beschrijven van de maatschappelijke omgeving (226, 235). Ook waar het gaat om de rol van de overheid om de economische organisatiestructuur te bevorderen en de transactiekosten te verlagen, bijt de revolutie (in economisch-theoretisch opzicht) in haar staart. Immers, optimale prijsvorming op een efficiënte vrije markt vindt alleen plaats als de overheid als marktmeester voor goede omstandigheden zorgt. De rol van de overheid is daarom essentieel om kapitalistische economische groei mogelijk te maken. (Dergelijke inzichten zijn overigens ook in de hedendaagse beleidsdiscussies van groot belang.) Het beste Nederlandse voorbeeld van cliometrie is het project van Historische Nationale Rekeningen, dat uitvoerig in dit boek aan de orde komt. Juist dit op cijfers en economische modellen gebaseerde project, dat de economische groei in Nederland in de negentiende eeuw bestudeerde, leidde tot een monografie waarin institutionele starheid de verklaring biedt voor late economische modernisering (Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1913*).

In helder en duidelijk Nederlands behandelt Drukker de veranderingen en vernieuwingen in de geschiedschrijving, en plaatst daarbij waar van toepassing zelfs foto's van invloedrijke economisch historici. In het voorwoord schrijft Drukker dat het boek bedoeld is als een studieboek voor tweede en derdejaars studenten met een theoretische en thematische invalshoek. Maar het is tevens uitermate geschikt voor de economisch historicus om eens mee achterover te leunen en de gedachten over het vakgebied te laten gaan. Welke stromingen en ideeën uit de economische theorie hebben de afgelopen decennia hun sporen achtergelaten in de economische geschiedschrijving? Waarin onderscheidt het vak zich van de 'gewone' geschiedenis, en in welke mate leunt het op de economische theorie? Krijgt de economische geschiedenis inmiddels de erkenning die het toekomt bij de ontwikkeling van economische inzichten in de 'echte' economie?

In de inleiding stelt de auteur dat ‘naar verwachting de scheidingsmuren die in de loop der tijd tussen de economische geschiedenis, de sociale geschiedenis, de techniekgeschiedenis en de cultuurgeschiedenis zijn opgetrokken en waaraan de cliometrie ongetwijfeld de nodige stenen heeft bijgedragen, in de toekomst weer grotendeels geslecht zullen gaan worden.’ (15) Het is dan ook treffend dat dit boek is verschenen in het jaar dat een fusie tot stand is gekomen tussen het *NEHA Bulletin voor de Economische geschiedenis*, het *NEHA Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*, en het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*.

Aan het einde van het boek staan enkele paragrafen met prikkelende titels en een summier inhoud, zoals ‘Een nieuwe re-integration: geschiedenis en economie’ en ‘Economische ontwikkeling: het verschil tussen waarom en hoe’. Ze lijken erop te wijzen dat de auteur door ruimtegebrek zijn verhandeling wat heeft moeten inperken, maar nog veel meer te melden had. In een historiografische monografie als deze kan natuurlijk nog veel meer aan de orde komen. In het kielzog van het neo-institutionalisme en de aandacht voor de ‘doorslaggevende culturele context’ (279) zou wat extra aandacht voor de techniekgeschiedenis nuttig kunnen zijn, ook al is die soms meer sociologisch van aard. Ook de ontwikkelingseconomie, waarin er een langere traditie is om het marktmodel aan te vullen met instituties en die veel aanknopingspunten biedt voor de niet-westerse geschiedschrijving, blijft wat onderbelicht. Een recensent merkte reeds op dat ook historici die speltheorie toepassen, zoals Avner Greif, genoemd zouden kunnen worden. Het zou de moeite waard kunnen zijn om daar in een herdruk een paragraaf aan te wijden. Maar het is flauw om onderwerpen te noemen die ontbreken als datgene wat wél is opgenomen op uitstekende wijze wordt behandeld. Dit is een helder, coherent en smaakmakend boek over de ontwikkelingen in het vakgebied van de economische geschiedenis.

Jeroen Touwen
Leiden

Gertjan de Groot, *Fabricage van verschillen. Mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940)* (Amsterdam: Aksant, 2001) 584 pp. ISBN 90-5260-011-2

Het is jammer, maar waar: dit soort dissertaties wordt zelden meer geschreven, zowel vanwege het onderwerp als vanwege de omvang. Men kan het onderzoek van Gertjan de Groot en zijn wijze van aanpak in zekere zin beschouwen als een van de laatste voorbeelden van onderzoek in de Utrechtse sociaal-historische school die door Theo van Tijn is gevestigd en die door zijn promovendi is vormgegeven in studies over de arbeidsverhoudingen en de arbeidsmarkt, vooral in de negentiende en twintigste eeuw. Het promotieonderzoek werd aangevat onder Van Tijn, maar afgemaakt onder leiding van zijn opvolger Maarten Prak, die zelf niet in deze stijl is doorgegaan. De Groot is zeker geen epigoon en hij draagt tal van nieuwe thema's en inzichten aan, maar in de grondigheid en gedetailleerdheid van zijn bedrijfstak- en bedrijfspijprijze aanpak toont hij zich een ware Utrechter. Het centrale vernieuwende thema van het boek is de constructie van sekseverschillen in het arbeidsproces. In oudere sociaal-wetenschappelijke en historische literatuur werd de scheiding tussen mannen- en vrouwenwerk dikwijls verklaard door specifieke aan vrouwen toegeschreven kwaliteiten en capaciteiten, of juist het ontbreken daarvan, met name het gebrek een fysieke kracht of scholing.